

بسم الله الرحمن الرحيم

نگاهی تبیینی به روش های
تبلیغی قرآن براساس آیه ۱۲۵
سوره نحل

سپیده حسینی^۱

^۱ . سطح دو، استاد: آقای دکتر پور محمد، مدرسه علمیه صدیقه الکبری (س) تالش.

چکیده

تبلیغات از ابزارهای رایج در انتقال فکر، فرهنگ و هر گونه پیامی به دیگران است. مکاتب مختلف فکری، فرهنگ ها و تمدن های مختلف از دیرباز کوشیده اند با بهره گیری از شیوه های گوناگون، پیام های مورد نظر خویش را به مخاطبان انتقال دهند. در این میان، بهترین و کامل ترین منبع برای تبلیغ، قرآن کریم است که خود به بهترین شکل شیوه های تبلیغی را طرح کرده است. البته بهره گیری از سنت و سیره نیز می تواند برای اكمال این مهم مفید و موثر باشد. در تبلیغ قرآنی، اصولی چون: تعهد به اخلاق و ارزش ها، پیش آهنگی اسوه ها، مطابقت کردار با گفتار، بهره گیری از شیوه های غیر مستقیم و عملی، توجه به شرایط و مقتضیات زمان که موجب می شود در شرایط فعلی بتوان از فیلم، داستان، رمان و رسانه های گوناگون به عنوان ابزارهای تبلیغ بهره گرفت، برانگیختن عقل و دعوت به تفکر، ساده گویی، شناخت استعداد و قابلیت مخاطبان و برخورد متناسب با آنان، صراحت و شفاف سازی، نگرش یکسان و پرهیز از تبعیض و تفاوت و ... بر تمام شیوه های تبلیغی سایه افکنده است. اما آنچه که بهترین شیوه را ارائه می دهد آیه ۱۲۵ سوره نحل می باشد که روش های حکمت، موعظه حسنه و مجادله را مطرح می نماید: خداوند در این آیه فرموده است: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِلَاَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

پژوهش حاضر درصدد است تا شیوه های مذکور و امتیازات تبلیغ قرآنی را خصوصا بر اساس همین آیه (آیه ۱۲۵ سوره نحل) مورد بررسی و ارزیابی قرار دهد.

واژگان کلیدی: موعظه، حکمت، جدال احسن، تبلیغ، روش های تبلیغی

مقدمه

یکی از روش‌های مهم تربیت و سازندگی انسان، روش حکمت، موعظه و جدال احسن است که کاربردی عام و فراگیر دارند، و در قرآن کریم به آنها تصریح شده است. از آنجا که این روش‌ها با عواطف انسان سروکار دارد و به قلب رقت و نرمی می‌بخشد، حوزه تأثیرشان گسترده و عام است و در مورد هر انسانی می‌تواند به کار رود.

و از آنجایی که قرآن کریم، کامل‌ترین مرامنامه دعوت و تبلیغ است که باید ابزارها و شیوه‌های تبلیغ را از مطالعه و تدبّر در آن آموخت. از این رو تحقیق حاضر، در پی روشن ساختن روش‌های مطلوب قرآنی و شیوه‌های تبلیغی قرآن بر اساس آیه ۱۲۵ سوره نحل می‌باشد.

ب) اهمیت و ضرورت تحقیق

اکنون که همه کفار برای نابودی اسلام متحد شده و قصد دارند تا با استفاده از تبلیغ و ابزارهای تبلیغی، مردم مسلمان را از راه مستقیم منحرف سازند و آنها را از اعتقاداتشان جدا کنند. چه کسی ضرورت تبلیغ و لزوم استفاده از روش‌های صحیح تبلیغی را برای دفاع در مقابل این هجوم فرهنگی انکار می‌کند؟ با استفاده از سلاح برنده تبلیغ است که نقشه‌های شوم جهان‌خواران نقش بر آب و توطئه‌های شیطانی آنها خنثی می‌شود.

بنابراین تردیدی در ضرورت و اهمیت تبلیغ نیست، زیرا در عصر کنونی یکی از مهمترین وسایل مورد استفاده جهان‌خواران، ابزار تبلیغ است. با استفاده از آن و وسایل مدرن تبلیغی، ناممکن‌ها را ممکن می‌سازند، و حکومت‌ها را ساقط می‌کنند، انقلاب‌ها را به شکست می‌کشانند و افکار مسموم و فرهنگ غلط خویش را در روح و جان انسان‌های ساده و ناآگاه تزریق می‌کنند.

از این رو قرآن دستور به شدت عمل و مقابله داده و می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» یعنی ای مومنان هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آن‌ها (دشمنان)، آماده سازید.

از این رو، قرآن، تبلیغ را بالاترین نیکوکاری می‌داند و می‌فرماید «وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا»

چه کسی نیکوکارتر از کسی است که مردم را به خداوند دعوت کند و خود نیز نیکوکار باشد؟ خداوند با این پرسش، ارزش و جایگاه تبلیغ و مبلغ را آشکار می‌سازد.

مرحوم طبرسی در ذیل این آیه شریفه می‌نویسد: این آیه شریفه دلالت دارد که دعوت مردم به دین خدا، از بهترین واجبات و برترین اطاعت‌هاست؛

جایگاه تبلیغ نسبت به مکتب اسلام همانند جایگاه قلب نسبت به بدن است، قلب برای بدن همچون موتور محرک است. تبلیغ نیز حکم حرکت بخشی به مکتب را دارد، همان گونه که بدن بدون قلب، حتی با داشتن مغزی قوی، کارآیی نخواهد داشت، مکتب نیز حتی با داشتن پایه‌های منطقی و اعتقادی قوی، بدون تبلیغ، به حیات شایسته خود نخواهد رسید.

از دقت در روایات و مطالعه تاریخ زندگی انسانها، روشن می‌شود که اولین مبلغ خدای سبحان است که انبیاء و ملائکه را آموزش داده و آن‌ها را در زمان‌های مختلف یاری فرمودند.

چنان که در قرآن کریم می‌بینیم، اولین مبلغ حضرت آدم (ع) بوده که فرمود: «قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ»

۲ . انفال، ۶۰.

۳ . فصلت، ۳۲.

۴ . ابو علی الفضل بن الحسن، طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق و تصحیح سید هاشم رسولی، بیروت: بی‌جا، ج ۹، ۱۳۷۹ ق، ص ۲۳.

۵ . بقره، ۳۳.

خداوند فرمود: ای آدم ملائکه رابه حقایق آسمان آگاه ساز.

بنابراین تبلیغ الهی از خلقت حضرت آدم (ع) شروع شده که رساندن مطالبی را برعهده داشته، علاوه بر اینکه متکی بر وحی است باید تناسب بافطرت خدادادی انسان باشد.

کتاب پژوهش های زیادی در رابطه با تبلیغ نگاشته و تالیف شده است اما کتابی که مستقلا با موضوع شیوه های تبلیغ بر اساس آیه «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»، باشد نیافتیم اما از پژوهش و کتب نگاشته شده در این زمینه می توان به موارد زیر اشاره نمود:

کتاب تبلیغ نوشته محمد تقی رهبر، سیره ی صحیح پیامبر بزرگ اسلام نوشته جعفر مرتضی عاملی، آسیب شناسی دعوت اسلامی نوشته یکن فتحی و ترجمه داوود نارویی، اصول و مبانی تبلیغ نوشته اسماعیل کریم زاده.

رمز موفقیت شماست و می‌توانید از این طریق بسیاری از مشکلات را حل کنید. فراموش نکنید که موفقیت پیامبر اسلام در سایه تبلیغ تدریجی‌اش به دست آمد.

قرآن کریم هم در طول سال‌های پس از بعثت به تدریج بر حضرت محمد(ص) نازل گردید تا آن حضرت نیز به تدریج بر مردم قرائت و ابلاغ فرماید؛ چرا که زمینه تبلیغی خیلی از امور فراهم نبود؛ تحریم شرب خمر و ربا از این نمونه می‌باشد. آن بزرگوار در یک مرحله به صورت انفرادی و غیر علنی، مردم را به دین دعوت می‌نمودند. امام صادق(ع) می‌فرماید: پس از نزول وحی، رسول خدا(ص) ۱۳ سال در مکه ماند که سه سال آن با دعوت پنهانی گذشت، تا آنکه خدا فرمان علنی دعوت را اعلام و پیامبر دعوت خود را آشکار نمود. در مرحله علنی با انذار خویشان آغاز گردید. در تفسیر «ذُرَّالْمَنثور» چگونگی علنی شدن دعوت پیامبر را این‌گونه نقل می‌کند که پیامبر(ص) بر بالای کوه صفا ایستاد و قریش را ندا داد. چون اجتماع نمودند، چنین فرمود: اگر به شما خبر دهم که گروهی در پایین کوه بر ضد شما جمع شده‌اند، آیا مرا تصدیق می‌کنید؟ گفتند: آری، تو پیش ما متهم نیستی و ما هرگز از تو دروغی نشنیده‌ایم. فرمود، پس شما را به عذاب دردناک هشدار می‌دهم...»

۵. ۱. شرح صدر

روایت شده است پس از این که رسول گرامی اسلام(ص) آیه شریفه: «فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ» را تلاوت فرمود از ایشان پرسیدند معنی شرح صدر چیست؟ فرمود نوری است که در قلب آدمی تابانده می‌شود و در اثر آن قلب وسعت (آمادگی برای قبول حق) می‌یابد.

در حدیث می‌خوانیم پیامبر(ص) فرمود: بیشترین دعای من و دعای پیامبران پیش از من در عرفه این دعاست: خدایا در دلم و گوشم و چشمم نور قرار بده، خدایا به من شرح صدر بده و کارم را آسان کن.

نتیجه گیری

روش های تبلیغ در قرآن یکی از عام ترین و موثرترین روش های تربیت اسلامی است که تاثیر گذاری ماندگار و موثرتری نسبت به دیگر روش های تبلیغی دارد. لذا محور تبلیغ باید بر اساس محتوای قرآن باشد، زیرا این منبر نورانی است و دیگران را جذب و متحول می کند. اگر کسی با قرآن مأنوس باشد و در تبلیغات دینی خود از روش های قرآنی بهره بجوید دنیای باطل به سوی او نیامده و دچار لغزش نخواهد شد و به تبع آن ناهنجاری های اخلاقی و آسیب های اجتماعی کاهش می یابد.

زمانی که حکمت را با دعوت پیوست دهیم در می یابیم که عامل مؤثر در پیشرفت روش تبلیغی دعوتگران الهی است نه تغییر شیوه تبلیغی آنان با توجه به مقتضیات زمان و تفاوت های فردی بلکه این تغییر نیز از ویژگی های حکمت است و علت آن این است که اساس شیوه تبلیغی انبیا و مصلحان الهی (ع) بر پایه ساختن شخصیت انسان و فضایل و کمالات معنوی و رشد و شکوفایی استعداد های بالقوه ی او در مسیر تکاملی به سوی معبود است، از این رو لازم می آید آنان در برابر انسان ها که دارای استعداد ها و ظرفیت های مختلفی هستند به شیوه های گوناگون متوسل شوند.

موعظه جزء روش های مهم تبلیغی در منابع اسلامی، به خصوص در قرآن کریم به حساب می آید و خداوند متعال توجه زیادی به روش تربیتی موعظه و نصیحت دارد و در قرآن کریم از روش مزبور در راستای هدایت و تربیت انسان ها بسوی کارهای نیک و خوب زیاد استفاده شده است. به طوری که خدای منان خودش را موعظه گر و قرآن را کتاب موعظه معرفی کرده است، و هم چنین به پیامبر اسلام دستور به موعظه ی دیگران داده است.

بنابراین موعظه و نصیحت نقش اساسی در تربیت انسان دارد و در حکم دارویی است که بر جسم و جان آدمی تاثیر گذارده، و موجب هدایت و رشد انسان می شود. برای موعظه و نصیحت شرایطی وجود دارند که در منابع تربیتی به آن اشاره شده است. به دلیل وجود شرایط موعظه و نصیحت در منابع دینی، باید واعظان و مبلغان

به شرایط آن توجه نموده و مردم را با موعظه ی نیکو و تاثیرگذار دعوت نمایند. موعظه با قلب آدمی سروکار دارد و به آن نرمی و رقت می بخشد و عواطف انسانی را تحریک کرده و از کجی ها و پلیدی ها باز می دارد و به سوی خوبی ها و راستی ها سوق می دهد. چنین امری سبب می شود که روحیه ی رذالت و پلیدی در انسان بشکند و روحیه ای حق و حقیقت طلبی، در وی ریشه دوانده و به بارنشسته و رشد کند.

حاصل اینکه جدال احسن جدالی است که با نرمی و مدارا و حسن معاشرت همراه باشد به نحوی که دشمنی طرف مقابل را بر نینگیزد و احساسات او را جریحه دار نسازد.

جدال احسن باید شبهه ها را برطرف سازد و گفتارهای عنادآلود خصم را در هم بکوبد جدال وقتی احسن است که جدل، مجادل را به خصم نزدیک کند، به گونه ای که با هم متفق گردند و بی هیچ لجاجت و عنادی برای اظهار حق به یکدیگر یاری رسانند، از این رو جدال کننده باید از آنچه انکار و دشمنی خصم را بر می انگیزد، پرهیزد و نیز باید از مقدمات دروغ - هرچند مقبول طرف مقابل باشد - جز در مواردی که بخواهد کلام او را نقض کند، دوری گزیند وگرنه چنین فردی در حقیقت با احیای باطلی، حقّی را به پا داشته یا با میراندن حقّی، حقّ دیگری را زنده کرده است که امری نارواست و زیبنده مؤمن نیست.

قرآن کریم در موارد فراوانی که انسان ها دچار انحراف گشته و از حقیقت بازمانده اند، به روش بحث های جدلی پرسش هایی را مطرح می کند که همگی ناظر به جدال احسن اند.

منابع و مآخذ

۱. قرآن
۲. نهج البلاغه
۳. غررالحکم و دررالکلم
۴. آقا جمال خوانساری، محمد، شرح بر غرر الحکم و درر الکلم، ج ۶، دانشگاه تهران، چاپ چهارم، ۱۳۶۶ش.
۵. افتخاری، اصغر، سیره تبلیغی پیامبر اکرم (ص)، نشر سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، چاپ اول: ۱۳۷۷.
۶. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، چ ۲۰، تهران: مدرسه، ۱۳۸۸.
۷. بابازاده، علی اکبر، شیوه های تعلیم و تبلیغ، قم، انتشارات دانش و ادب، ۱۳۸۲.
۸. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، قم، دار الکتاب الإسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
۹. جعفر، سبحانی، جدال احسن، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه، ۱۳۸۸.
۱۰. حسینی زاده، سید علی، نگرش بر آموزش، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۷.
۱۱. حقیقی، محمد، کریم، آداب و مراحل سلوک الهی، تهران، انتشارات فلاح، ۱۳۸۹.
۱۲. راغب اصفهانی، محمد بن حسن، مفردات الفاظ القرآن، ترجمة محمدحسین رحیمی، تهران: نشر سبحان، ۱۳۸۶.
۱۳. روزق، محمدحسن، مبانی تبلیغ، تهران: سروش، ۱۳۸۴، ص ۷۵.
۱۴. رهبر، محمدتقی، پژوهشی در تبلیغ، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۲.
۱۵. سیوطی، عبد الرحمن ابی بکر، در المنثور، بیروت: دارالمعرف، ج ۳، بی تا.
۱۶. شاذلی، سید قطب، فی ظلال القرآن، ج ۵، ترجمه مصطفی خرم دل، بیروت: دارالشروق، ۱۴۰۲ق.
۱۷. شیرازی، محمد، سپاه پاسداران، جنگ روانی و تبلیغات، تهران: سپاه پاسداران، ۱۳۸۳.

۱۸. طباطبائی ، محمدحسن، تفسیر المیزان، ج ۳، مترجم
محمدباقر موسوی همدانی، قم: جامعه مدرسین حوزه
علمیه قم دفتر انتشارات اسلامی ۱۳۷۴.
۱۹. طبرسی، ابو علی الفضل بن الحسن، مجمع البیان فی
تفسیر القرآن، تحقیق و تصحیح سید ها شم رسولی،
بیروت: بی جا، ج ۹ ، ۱۳۷۹ ق.
۲۰. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن،
ج ۶، به تحقیق احمد حبیب قصیر العاملی، بیروت: دار
احیاء التراث العربی، بی تا.